

Araştırma Makalesi / Research Article

Disiplinleşme ve Kamu Yönetimiyle İlişkilene Süreci Bağlamında İşletme Yönetimi*

İmren Pınar Dülger¹

Öz

İşletme yönetimi, kamu yönetiminde egemen yaklaşımlara kuramsal kaynaklık eden bir disiplindir. İşletmecilik kuramlarının kamu yönetimine aktarımı ve bu alanda doğurduğu etki, 1980'li yıllar sonrası ekonomi politikalarıyla ilişkili olarak birçok çalışmaya konu edilmiştir. Bu makale ise etki yerine kaynağın kendisini ele almak üzere tarihsel bakışı başlangıca yöneltmektedir. Kaynağın ele alınmasıyla disiplinlerin inceleme nesnesi (somut olan) farklılığına rağmen somuttan üretilen kuramsal bilgi (soyut olan) ortaklaşmasının nedeninin ortaya konulması amaçlanmaktadır. Makalede, işletme yönetiminin bir disiplin olarak gelişiminin tarihsel bağlamı çözümlenerek inceleme nesnesi/varlık sebebi kavranmaktadır. Özel sektör dünyasına ait sistemli bir bilgi bütünü olarak disiplin, ilk ifadesini büyük örgütlerin şirket formunda yaygınlaştığı ve anonim şirketlerin yönetim işlevindeki ayrımı güçlendirdiği 19. yüzyıl Amerika'sında kazanmıştır. İşletme yönetiminin kamu yönetimine kaynaklık etmesini sağlayan ilk yaklaşım ise fabrikadan geliştirilen ve disiplinin kurucu yaklaşımı olan Bilimsel Yönetim'dir. Bu yaklaşımla işletme yönetimi henüz kuruluş aşamasında kamu yönetimiyle ilişkilene ve fabrika yönetiminden tüm örgütlere doğru görüş alanını genişletmiştir. Yönetim bilgisinin evrensel/özel-kamu ayrımı olmaksızın her örgütte uygulanabilir olduğu savıyla nesne farkını gözetmeyen yaklaşımlar, piyasa örgütlerinden üretilen bilginin kamu yönetiminde geçerliliği kabulüne yol açmıştır.

Anahtar Kelimeler: İşletme Yönetimi, Bilimsel Yönetim Yaklaşımı, Kamu Yönetimi, Fabrika, Örgüt.

Business Administration in the Context of the Process of Becoming Discipline and Related to Public Administration

Abstract

Business administration is a discipline that provides the theoretical source for dominant approaches in public administration. The transfer of business theories to public administration and the impact it has had on this field has been the subject of many studies in relation to economic policies after the 1980s. This article directs the historical perspective to the beginning in order to consider the source itself instead of the effect. By addressing the source, it is aimed to reveal the reason why the theoretical knowledge produced from the concrete (the abstract) is common despite the differences in the object of investigation (the concrete) of the disciplines. In the article, the object of study/reason for being is grasped by analyzing the historical context of the development of business administration as a discipline. Discipline, as a systematic body of knowledge belonging to the private sector world, gained its first expression in 19th century America, when large organizations became widespread in the corporate form and joint-stock companies strengthened the distinction in management functions. The first approach that enables business administration to become a source of public administration is Scientific Management, which was developed from the factory and is the founding approach of the discipline. With this approach, business administration became associated with public administration at the establishment stage and expanded its field of view from factory management to all organizations. Approaches that do not differentiate between objects, with the claim that management knowledge can be applied in every organization without any distinction between universal/private-public, have led to the acceptance of the validity of the knowledge produced from market organizations in public administration.

Key Words: Business Administration, Scientific Management Approach, Public Administration, Factory, Organization.

* Bu çalışma, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Bilimleri Anabilim Dalı'nda Doç. Dr. Ozan Zengin danışmanlığında İşletme Disiplini Perspektifinden Kamu Yönetimi başlığı ile tamamlanarak 14.06.2021 tarihinde savunulan doktora tezinden türetilmiştir.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi, pinardulgar@gumushane.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-7274-0567>

GİRİŞ

Yönetme ve örgüt(ler)meyi akademik araştırma konusu edinmiş çalışma alanlarından biri işletme yönetimidir. Bu disiplin, yönetsel olgunun tarihsel nitelikli bir parçasıyla -sanayi toplumunun piyasa için üretim yapan birimlerinin bilgisiyle- ilgilenerek ortaya çıkmıştır. Başka bir ifadeyle disiplin, kapitalizmin olgunlaşma evresi koşullarında piyasa örgütleri üzerine inceleme yaparak sistematik düşünceler bütünü olarak gelişmiştir. Söz edilen tarihsel süreç, Batı ülkelerinde sanayi devrimi sonrasında örgütlerin dönüşümüyle sahiplik ve yönetim/denetim işinin ayrılması, örgütleri yönetme ediminin profesyonel yöneticiler tarafından yerine getirilmeye başlamasıyla ilişkilidir. Büyük örgütlerin işleyişini yönetme ve bununla bağlantılı olarak yönetici yetiştirme, disiplinin gelişimini şekillendiren pratik gerekliliklerdendir.

Örgütlerin hem ölçek olarak büyümesini hem de yapı ve işlev olarak dönüşümünü getiren olgu sanayi devrimidir. Ancak disiplinin doğuşu, devrimin tarihte ilk kez yaşanmasıyla gerçekleşmiş değildir; bu gelişme, toplumsal ve ekonomik sistemin dönüşümü içerisinde aşamalı olarak süregelen bir sonuçtur. Üretim biçiminin dönüşümü, üretim araçlarının denetimini sermaye sahibi/yönetici sınıfa vermişse de bu ikisi arasındaki işlevsel ayırım, büyük ölçekli şirketlerin oluşumuyla gerçekleşmiştir. Dolayısıyla 19. yüzyılın ikinci yarısıyla başlayan sanayileşmenin ikinci evresi, Amerika’da bu bilginin oluşumu için gerekli koşulları hazırlamıştır.

Sanayileşmenin üretim yöntemindeki gelişmeleri sağlaması ise disiplinin varoluş sebebi olan nesnesine ve pratik gerekliliklere dair sonuçlar doğurmuştur. Üretimin hız ve hacminin artması, örgütlerin ölçeğinin büyümesini sağladığı gibi örgütlenmenin bir çatı altında toplanmasını gerektirmiştir. Fabrika, yeni üretim örgütlenmesi olarak üretkenlik artışını sağlamanın aracı ve bu amaca yönelik yeni arayışların gerçekleştirildiği yer olmuştur. Üretkenlik, koordinasyon ve denetimin sağlanmasıyla artış gösterecekse soru bunun “nasıl en iyi yapılacağı?” üzerinedir. Bu soru, işletme disiplinindeki yönetim tartışmalarının başlangıcını oluşturmaktadır. Dolayısıyla disiplinin yönetim perspektifi, başlangıç aşamasında fabrika içi sorun çözmeye yönelik ve “denetim” kavramına oldukça yakın anlamlı bir işlevi karşılamaktadır.

Fabrikada işçilerin hareketleri üzerine yapılan incelemelerle doğan disiplinin kurucu yaklaşımlarının her yerde geçerli en iyi yol arayışı, üretilen bilginin kamuya yayılmasını getirmiştir. İlk yaklaşımlardan itibaren üretilen bilginin kamuda uygulanabilirliği üzerine tartışma yürütülmüş, ilerleyen süreçte işletmeden kamuya aktarılacak genel ilkelerin ve sonrasında örgütün ayrı bir inceleme alanı olarak geliştirilmesiyle disiplinin analiz sınırları kamuya açık tutulmuştur. Çalışmada işletme yönetimi disiplininin tarihsel gelişim süreci, bilginin üretildiği inceleme nesnesinin kamunun yönetim dünyasına ait olmadığı ortaya konularak ele alınmaktadır. Başka bir ifadeyle bu disiplin, toplumsal bir örgütlenme biçimi olarak kâr amaçlı olmayan kurumların incelemesinden doğmamıştır. Bununla birlikte geliştirilen yaklaşımlar, soyut düzlemde somut nesnenin sınırlarında kalmamış; Bilimsel Yönetim, tüm örgütlerde geçerlilik seviyesiyle işletme yönetimini kamuya ilişkilendiren ilk yaklaşım olmuştur.

1. İŞLETME YÖNETİMİNİN TARİHSEL NİTELİĞİ

İşletme yönetimi disiplininin tarihsel nitelikli olduğunu öne sürmek, bu akademik çalışma alanının ve inceleme nesnesinin bir başlangıcı olduğunu ifade etmek anlamına gelmektedir. Düşünsel temelleri getiren başlangıcın olgusal ayağını sanayi devrimi oluşturmaktadır. Devrimle birlikte örgütlerin ve üretim yönteminin geçirdiği dönüşüm, yöneticiliğin ayrı bir işlev olmasını ve modern fabrikanın (şirket, işletme ve firmanın) gelişmesini sağlamıştır. Üretimin bir çatı

altında toplandığı bu yeni örgüt tipi, içerisindeki yönetim ve örgütlenme sorunlarıyla disiplinin ilgisinin yöneldiği yerdir. İşletmenin yönetimi ve örgütlenmesine ilişkin yaklaşımların kökenine yönelik çalışmalar, karmaşık ekonomik örgütlerin geliştiği tarihsel sürecin başlangıcını 18. yüzyıl Büyük Britanya’ında fabrika sisteminin uygulamaya konulması olarak kabul eder (Özel Özcan, 2017). Bu süreçte gerçekleşen teknolojik, ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal dönüşümler, yönetim pratiğini bilimsel yaklaşıma dayandırma ihtiyacı doğurmuş; ancak alana dair bilginin sistemli hale getirilebilmesi için bir yüzyıl geçmesi gerekmiştir (Baransel, 1993). 19. Yüzyılın başlarında Robert Owen, Charles Babbage, Andrew Ure ve Charles Dupin, İngiltere ve Fransa’da yönetimin (*management*) çekirdeği sayılabilecek bazı çalışmalar yapmışlardır. Ancak bunlar, başlangıç düzeyinde ve seyrek çalışmalar olarak kalmıştır. Bilimsel Yönetim’in kurucusunun neden bu kişiler değil de Taylor’un kabul edildiği sorusunu Wren ve Bedeian, bu erken çalışmaların daha çok teknik odaklı, yönetsel fonksiyonu ticari, teknik yönlerinden ayırmama ve yönetimi finans, üretim, satış ve personel alma süreçleriyle ilgili görmeleriyle yanıtlar. Dolayısıyla bu erken düşünceler, yönetim hakkında genel ilkeler geliştirmeye yönelmiş değillerdir (Wren ve Bedeian, 2009).

Önceki dönemlerde çeşitli ülkelerde devlet yönetimi üzerine birçok eser verilmişken işletme yönetimi alanının gelişmemiş olması tarihsel koşullarla açıklanabilir. Bunun yanında Avrupa’da, içinde geliştiği bilim dalı olan iktisadın baskınlığı ve bu alanda yapılan çalışmaların bir işletmeyi ele alıp ayrıntılı olarak incelemekten uzak olması, akademik ilgiyi sınırlı düzeyde tutmuş ve işletmenin ayrı bir disipline dönüşmesini geciktirmiştir (Mucuk, 1988). İktisat, devletin yönetiminde birincil gereklilik iken işletme yönetimine dair bilgi, bu alanın içinde erimiştir. Büyük ölçekli sanayinin gelişmesine kadar işletme yönetimi var olamamıştır (Sargut, 1998).

Teknolojik ilerlemeler ve örgütsel gelişmelerin yaşanmasıyla bu alana ilişkin yönetme ve örgütlenme bilgisi oldukça geride kalmıştır. “Örgütsel devrim” yaşanmış ancak buna koşut olarak bilgi düzleminde bir dönüşüm gerçekleşmemiştir (Öztaş, 2014). Sanayi devrimiyle örgütlerin büyüklüklerinin ve sayılarının artmasına rağmen bilimsel gelişmelerin gecikmesi, bazı yazarlar tarafından bir öncelik sorunu olarak değerlendirilmiştir. Buna göre, sanayi devriminden sonra üretim sorunlarına öncelik verilmiş; üretim denetimi, standartlaşma, maliyetler konuları ile ilgilenilmiştir. Sonrasında sırayla finans ve sürüm sorunları öne çıkmıştır. Bilimsel alandaki gelişmeler, uygulamayı takip ettiği için işletmelerin fonksiyonlarına ilişkin alanlar daha önce gelişme göstermiştir (Haimann ve Scott, 1970, akt. Baransel, 1993). Üretimin, geleneksel dönemin özelliği olan akıl yürütme ve tecrübeyle elde edilen bilgiyle sürdürülmesinin kaynak israfı sorununa yol açtığı gözlemlenmiştir. Kaynak israfını önleme, üretkenliği artırma ve verimliliği sağlanmanın pratiğe yönelik bir sorun alanı olarak tanımlanması, yönetim ve örgüt yaklaşımlarının gelişimi sürecinin başlangıcını oluşturmuştur (Öztaş, 2014). Yönetici yetiştirme ihtiyacı, ticari bilginin öğretimine geçilmesini sağlarken yönetim ve örgütlenmeye dair yaklaşımların geliştirilmesi, buna ek olarak kaynak kullanımı sorununun merkezi önemde tanımlanmasıyla gerçekleşmiştir. Pratik gerekliliklerin disiplinin yaklaşımlarını biçimlendirdiği bu süreç, olgusal ve düşünsel gelişimin birbirini takibinde izlenebilmektedir.

İşletme yönetimi disiplinini pratik gereklilikler, başka bir ifadeyle varlık sebebi -ya da inceleme nesnesi- bakımından ele almak, üretim biçimleri üzerine bir tartışmayı beraberinde getirmektedir. Nesnenin tarihselliği, feodal üretim biçimini göz ardı etmeyi mümkün kılmaktadır. Üretim biçiminin değişmesi, anlık bir tarihsel uğrak olmadığından süreç içerisinde anlaşılabilir. Feodalizmden kapitalizme geçiş, tüm dünyada aynı özellikleri göstermemiş, bir bölgede (Akdeniz, Orta ve Batı Avrupa’nın bazı kısımlarında) görece bütünlüklü olarak gerçekleşmiş ve

dünyanın geri kalanını buradan yayılarak dönüştürmüştür. Sürecin tarihlendirilmesine ilişkin kuramcılar arasında tartışmalar bulunmakla birlikte, doğum yeri coğrafyada 16. yüzyıl öncesinde kapitalizmden ve 18. yüzyıl sonrasında feodalizmden söz edilmemektedir (Hobsbawm, 1984). Üzerine geniş kuramsal birikim bulunan feodalizmden kapitalizme geçiş süreci, burada Batı Avrupa geçişinin genel tartışmasıyla kâr amaçlı bir örgüt olarak işletmenin ortaya çıkışı ve yöneticiliğin ayrı bir iş olması anlaşılacak üzere ele alınmaktadır.

1.1. Sanayi Kapitalizmine Geçiş: Sahiplik/Denetim Ayrımı ve Profesyonel Yöneticiliğin Ortaya Çıkışı

Örgütlerin büyümesi ve karmaşıklaşması sonucunda sahiplik ve yöneticilik işlevlerinin ayrımı ve yöneticiliğin profesyonel bir meslek haline gelmesi, disiplinin gelişme sürecinde pratik gerekliliklerden biridir. Bu gerekliliklerin oluştuğu süreç, üretim biçiminin dönüşümüyle üretim araçlarının denetiminin üretim yapanlardan sermaye sahibi olanlara geçmesi ve nihayetinde buradan ayrılan bir yönetici sınıfın gelişimiyle ilerlemiştir.

Tarımsal verimliliğin artışıyla çözümlene sürecine giren feodalitenin kırsal ve kentsel yaşamda en temel özelliği, üretimi yapanların üretim araçlarıyla bütünleşikliğidir. Çözölmeye yol açan gelişmeler, ticaret kapitalizmine zemin hazırlamış ve Beaud'un "kapitalizme doğru uzun yürüyüş" olarak nitelendirdiği birkaç yüzyıllık sürecin başlangıcını oluşturmuştur (Beaud, 2018). Malikâne ve lonca birimlerinden oluşan geçimlik ekonomiden kapitalist düzene geçiş yüzyıllar sürmüştür. Geçişin tamamlandığı aşamada tarihsel bir olgu olarak kapitalizm, kâr kazanma amacıyla üretim, meta ve hizmet mübadelesi için özel mülkiyet ve sermaye kullanımı temeline dayalı bir ekonomik sistemi ifade etmektedir (Landes, 1995). Sermaye sahibi ve üretim yapanlar arasındaki ilişkinin bu sisteme özgü doğası, toplumsal iş bölümünün gelişmesi ve rekabet koşullarının içerisindeki görünümüyle ortaya çıkar (Mooers, 1991). Üretimi yapanlar ve üretim araçları arasındaki bütünlüğün koptuğu yeni sistemde iş gücü alınıp satılabilir hale gelmiştir. Üretim örgütlenmesi üzerinde denetim işlevini yürütecek kişilerin sermaye sahiplerinden ayrılması ise kapitalizmin daha ileri bir evresinde yaygınlık kazanmıştır.

19. Yüzyıl büyük işletmelerinin doğuşuyla sermaye sahipliği ve denetimin ayrılması, denetim rolünü üstlenecek yeni bir yönetici sınıfı getirmiştir. Büyük Britanya'da böyle bir yönetim sınıfının ya da modern ifadesiyle profesyonel yöneticilerin varlığından söz etmek, ancak tarım toplumundan sanayi toplumuna geçiş sonrası için mümkündür (Wren ve Bedeian, 2009). Ancak sanayileşmenin erken dönemi için dahi bir yönetim pratiği ve kuramının oluşturulması çabasının el yordamıyla ilerlediği söylenebilmektedir. Yeni toplumsal üretim ilişkileri, üretim süreçlerini hem boyutları bakımından hem de nitelikleri bakımından farklılaştırmıştır. Geleneksel olandan "bilimsel" olana geçiş, denetimle çözülecek yeni yönetim sorunlarını beraberinde getirmiş ve sanayi kapitalizmindeki yöneticilik, emek sürecinin denetimiyle özdeşleştirilerek açıklanmıştır. Braverman, *manage* fiilinin atın eğitilmesinde yaptırılan egzersizler anlam köküne atıfla "Kapitalist, tıpkı dizginleri, gemi, mahmuzları, havucu, kamçıyı ve doğuştan gelme eğitimi kendi iradesini dayatmak amacıyla kullanan binici gibi yönetim aracılığıyla denetim sağlamaya çabalar. Denetim ise bütün yönetim kuramcılarının örtük ya da açık olarak kabul ettikleri gibi, tüm işletme yönetimi sistemlerinin merkezi kavramı"dır der (Braverman, 2008). Sanayi örgütleri, yeni bir yönetim edimi, bunu sağlayabilecek eğitimi ve profesyonel yöneticileri iş başına getirmiştir. Pratikten geliştirilmekte olan yönetim yaklaşımı, yöneticinin fabrikadaki işçiyi gözlemleyerek denetlemesi üzerine kurulmuştur.

Geleneksel üretim ve yönetim pratiğinin dönüşümünü sağlayan sanayileşme süreci, fabrikalı üretime geçişle başlayarak kapitalizme kimliğini kazandırmıştır (Aydoğanoglu, 2011). Ticaret kapitalizmi ve onun düşünsel dayanağı olan merkantilizmin gerilemesini sağlayan etkenler, *laissez-faire* düşüncesine dayanan sanayi kapitalizmine zemin hazırlamıştır. 17. Yüzyılda bu geçişin belirtisi olarak ticari kapitalistle küçük sanayi kapitalistinin çatışması yaşanmıştır (Çelik, 2019). Ticari kapitalistin göreceli ağırlığı azalırken sanayi kapitalistininki artmıştır. Bu, tüccarın kendisinin sanayi üretimine geçmesi ya da zanaatkârların sanayi kapitalisti olmasıyla gerçekleşmiştir (Üşür, 2005). Modern sanayinin gelişimiyle ev ya da küçük atölyeler yerine çok sayıda işçi ve makinenin bir arada bulunmasını sağlayan fabrika sistemine geçiş, işletme disiplindeki anlamıyla yönetim olgusunu doğuran sebep olmuştur. Çünkü bu yeni çalışma sistemi, büyük örgütlerde çalışan çok sayıda işçinin denetlenebilmesi ve disiplin altında çalışmasını gerektirmektedir (Aydoğanoglu, 2011). Üretim sürecinde yaşanan dönüşümler, ihtiyaç doğurduğu bilginin gelişimini ardı sıra getirmiştir.

Sanayi kapitalizminin temsil edici olayı sanayi devrimi, fabrikalı üretime geçişte ve yönetimin ayrı bir işlev olarak tanımlanmasında bir başlangıç sembolüdür. Bu olgu, salt teknolojik bir değişim değil; üretim biçiminin dönüşümünde tamamlayıcı evrenin gerçekleşmesinin sonucudur. Sanayi kapitalizminin toplumsal ve ekonomik kapsamı bakımından devrim, ancak bir geçiş işareti olmakla ifade edilebilir. Sanayide devrim denilen gelişme yaşandığında üretici güçlerin durmayan bir hızda, sınırsız biçimde iş gücü, mal ve hizmet artışını sağlamaları gerçekleşmiştir (Hobsbawm, 2016). Devrimin iki anahtar kavramı olarak makine ve piyasa öne çıkmıştır. Makinenin üretim düzeyi ile piyasanın ölçeği iktisat tarihçilerinin sanayi devrimini değerlendirmedeki analitik çerçevesinin içeriğini doldurmuştur (Berg, 1983, akt. Üşür, 1988). Dönemlendirme ve tanımlama bakımından farklılıklar olmakla birlikte literatürde kabul gören tutum, ayırt edici olan gelişmeyi fabrika sistemi ve piyasanın genişlemesi olarak görür. Devrimin gerçekleştiği ve sanayi kapitalizminin varlığından söz edilen dönemde bir amaç olarak piyasa için üretim ve bunun aracı fabrika sistemi uygulamaya konulmuştur.

Sanayi kapitalizmine geçişin işletme yönetimi disiplini açısından bir başka önemli sonucu yöneticiliğin bir meslek haline gelmesidir. Sanayi devrimi ülkelerinde su kuvveti, buhar makinesi ve özellikle dokuma sanayiinde büyük ölçekli üretime olanak sağlayan teknik düzenlemelerin tamamlayıcısı ve üstyapısı anonim şirketler olmuştur. Anonim şirketler, bir üstyapı kurumu olmasının ötesinde sermayedar ile yönetici ayrımı gerçekleştirdiğinden profesyonel yöneticilerin yönetim bilgisinden yoksun sermaye sahipleri ve onların aile fertlerinin yerine geçerek risk-kâr dengesini sağlama görevini üstlendiği kurumlardır (Kazgan, 1991). Söz edilen gelişmeler, 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra sanayileşmede öncülüğün ABD'ye geçtiği aşamada yaygınlaşmıştır.

Anonim şirketler, Batı'da erken dönemde özellikle sömürgelik ilişkileriyle ortaya çıkıp gelişmiştir. Rusya Şirketi, İngiliz Doğu Hindistan Şirketi, Doğu Hindistan Hollanda Şirketi, Doğu Hindistan Fransız Şirketi gibi şirketler, 16. yüzyılın ikinci yarısıyla birlikte kurulan ilk anonim şirket örneklerindedir. Bunlar, *laissez faire* fikrinin uygulaması değil; devletin imtiyaz vererek izniyle desteklediği bir düzende kurulan yapılardır. İngiltere'de bu şirketlerin kurulabilmesi, kraliyet onayı ve aynı zamanda parlamentonun yasa çıkarmasını da gerektirmekteydi. Bunlar ise büyük bir servet sahipliği yanında siyasi yakınlığa bağlı ilişkilerle mümkün oluyordu (Yılmaz, 2010). Dış ticaret şirketi olarak devletlerin bir grup tüccara ticaret tekeli sağlaması ve egemenlik haklarının kullandığı bu ilk şirketler için özel sermaye ve kamu gücü iç içe geçmişti. Bu şirketlerin, bireysel sermayeden üstün olan tarafları, devletin sağladığı özel imtiyazlar ve tekel hakları gibi konularda

ortaya çıkmıştır. Örneğin İngiltere'deki Doğu Hindistan şirketi ticari alanda işlev görmesinin yanı sıra Hindistan'ın idari işlerine yönelik hukuki ve siyasi roller üstlenmiştir. Ortaklıkların kurulması bir devlet tasarrufu olarak gerçekleşirken devlet, askeri ve parasal yardımda bulunmuştur. İngiltere'de *joint stock company* denilen bu ortaklıklar için geçici bir biçimde, örneğin bir seyahat süresince kurulup dağılması durumu söz konusudur. Bu düzende işleyen iş birliği, zamanla sürekli yararlar sağlamaya yönelik olarak kalıcılaştırmıştır (Çetin ve Çevik, 2005; Taşdelen, 2005).

16. Yüzyılın sonlarında şirketlerin ilk gelişmeye başladığı dönemde hisse sahiplerinden ayrı yöneticilerinin olması fikrinin çoğu kişi tarafından yolsuzluklarla sonuçlanacak durumlara yol açacağı düşünülmüştür. A. Smith'in insanların parasının başkaları tarafından yönetilmesinde ortaya çıkacak ihmalkârlık ve müsrifliklere karşı uyarılarını yazdığı sıralarda, *South Sea Company*'nin çöküşüyle İngiliz Parlamentosu şirketi yasa dışı ilan etmiştir. Nitekim 1720 yılında parlamentonun çıkardığı Dolandırıcılık Yasası'na göre, "şirket olmaya yeltenen" bir ortaklık kurmak ve "hukuki yetkiye sahip olmaksızın devredilebilir hisseler" dağıtmak suç sayılmıştır. Yasa, 1825 yılında iptal edilmiştir (Bakan, 2007). 19. Yüzyıl kapitalizminin getirdikleri ise şirketin bu sönüşüne izin vermemiş, adeta onu parlatmıştır.

Büyük ölçekli sanayi şirketleri arasında anonim şirket formundaki ilk yatırımlar olan demiryollarının büyük sermaye gerektirmeleri, yapımının kolay izlenmeleri ve devlet tarafından desteklenmeleri yatırımları artıracak güveni sağlamıştır (Yılmaz, 2013). Serbest piyasanın gelişimiyle ortaklık kurmak üzere bir araya gelinmesi, devletin verdiği bir ayrıcalık olmaktan çıkmış ve parlamentoların düzenlemelerine bağlanmıştır (Işık, 2011). Merkantilist dönemde şirketler, devletin özel bir amaca yönelik kurdukları bir yapılar iken kapitalizmin serbest rekabet döneminde sermayeyi yönetmek için kurulan örgütler halini almıştır (Ekiz, 2008; Hovenkamp 1991, akt. Ilıcak, 2003).

1.2. Üretim Yönteminin Dönüşümü ve İnceleme Nesnesi Olarak Fabrika

Modern yönetimin bir uygulama alanı olarak fabrika, işletme yönetimi disiplinin kuruluşundaki inceleme nesnesi; üzerinde inceleme yaparak bilgi ürettiği yerdir. Bu yeni örgüt biçimi içerisinde tanımlanan yönetim ve örgütlenme faaliyeti ise disiplinin analiz birimidir. Modern öncesi üretimin örgütlenmesi olarak atölyeler, farklı zanaat uğraşısındaki kişilerin bir kapitalist/tüccar yönetimi altında toplanması ya da aynı zanaat üzerine çalışanların birlikte çalışmalarını oluşturmuştur. Birinci usulde ürünün ortaya çıkması için farklı zanaatkârların elinden geçmesi gerekirken ikincisinde ise bir zanaatkâr işlemlerin tamamını uygulayarak ürünü ortaya çıkartır. İki üretim süreci de çok sayıda işçinin aynı zamanda çalışması ve böylece üretilen ürün miktarının katlanarak artması anlamına gelmektedir. Bu, birbirinden bağımsız yürütülen emek sürecinin birleşik ve toplumsal nitelik kazandığı bir örgütlenme biçimidir (Aksu Kaya, 2012). Parçalanmış iş üzerinde aynı zamanda çalışma, üretkenlik artışı sağlamış olsa da sistemin bu arayışı sürekliliğini sürdürmektedir. Bir önceki üretim yönteminin sınırlılıkları aşılarak üretkenlikte yeni düzeye ulaşılmaktadır. Atölye tipi örgütlenmede üretim, sipariş usulüne göre yapılmakta ve kitlesel çapta olmamaktadır. Üretimin başka bir özelliği ise el emeğine dayanması ve dolayısıyla ustanın el ve zihin becerisiyle biçimlendirdiği ürünlerden oluşmasıdır (Tezgel, 2010). El emeğine dayanan aletli üretimde işin yapılması, öğrenilmiş becerinin, bilgi, deneyimle insan enerjisinin harcanması sonucu gerçekleşir. Atölye tipi üretim, zanaatkârın üretim araçları ve hammaddeye erişiminin olmadığı manüfaktür üretimdir. Ancak bir süre sonra manüfaktürün de üretim ihtiyaçlarını karşılayamaz duruma gelmesi ve bilimsel/teknolojik gelişmelerin yanında atölyelerde makine üretiminin başlaması makineli üretime geçişi sağlamıştır. Makinelerin bir araya getirilmesiyle ise geniş çaplı iş gücünü gerektiren ve kitle üretimi gerçekleştiren fabrika

sistemi ortaya çıkmıştır. Fabrika örgütlenmesinde yer alan makineli üretimde dış bir güç olarak tasarımcıya ihtiyaç duyulsa da işi yapan mekanik düzey sistemin kendisidir (Aksu Kaya, 2012; Türkcan, 2009).

Fabrikanın gelişimi, dağınık halde bulunan iş gücünün organize edilme ihtiyacıyla ilişkilendirilir. Farklı teknik aşamalarda çalışan sayıca fazla olan işçileri tek bir çatı altında ve binalar bütününde toplama düşüncesi önceleri var olmuştur. Bu tür örgütlenmeleri senkronize üretim süreçlerinden ve pazar koşullarına bağlı olarak üretimde yapılması gereken değişikliklerden sorumlu olacak tek bir teknik yönetim altında birleştirmek ise yeni bir gelişmedir. Üreticilerin dağınık ve denetlenemez ekonomik birimlerde çalıştığı yerlerde iş gücü yoğunluğunun ve süresinin belirlenmesinin önünde engeller vardı. Sanayi faaliyetlerinin tarımsal faaliyetin yanı sıra sürdürülen bir yan iş olarak kabul edildiği, tarladaki çalışmanın çırkık veya dokuma tezgâhi başındaki çalışmadan önce geldiği durumlarda bu, özellikle geçerliydi. Üretim düzeninin farklı aşamaları arasında senkronizasyon olmaması taşıma maliyetini artırmaktaydı. Bu, üretimde ve teslimatta gecikmelere neden olmaktaydı (Wolf, 2019). Fabrika, teknolojik gelişimi sembolize etmekle birlikte maliyet sorununu aşmaya yönelik örgütlenme ve denetleme aracı olmuştur. İnsan becerisine olan ihtiyacı azaltma ve çalışma süresini artırma makine teknolojisinin getirdikleridir. Ayrıca çalışana yerinde denetim olanağı sağlaması, maliyet sorunlarını çözmeye dönük yeni araştırmaları doğurmuştur.

Bir çatı altında üretimin artışı, işçi, materyal ve makine miktarındaki üretimi artırmıştır. Bu ise kendi içerisinde yeni denetim ve koordine sorunlarına yol açarak yönetsel işlevlere değer kazandırmıştır. Fabrika sistemindeki yönetim, katı bir denetleme ve örgütlenme özelliği gösterir (Öz-Alp, 1972). Bir örgütlenme biçimi olarak fabrika, sermaye ve emeğin işlevsel ayrışmasının gerçekleştiği, bunun yanında makinenin kullanımıyla merkezi bir güç kaynağının dâhil olduğu bir yapıdır. Merkezi güç kaynağının kullanılması, fabrika örgütlenmesini gerekli kılmaktaydı. Böylece enerjinin kolay ve sağlam biçimde kullanılması ve ekonomik yararların sağlanması mümkün olmaktadır. Landes'in ifadesiyle "fabrikanın özü disiplindi, emeği yönlendirme ve düzenleme şansı vardı" (Landes, 1995). Sistemin disiplinli bir çalışmayla çalışanların bireysel çabalarını kolektif olarak ticarileştirebilmesi ve disipline tam uyum göstermeyen çalışanların denetlenmesini sağlaması yönetici üstünlüğünü öne çıkarmıştır. 19. Yüzyıl rekabet şartları altında karmaşıklaşan örgüt yapısı ve artan piyasa talebi nedeniyle verimlilik ve etkinlik baskısı altında olan fabrikalar, Bilimsel Yönetim Yaklaşımı'nın da desteğiyle sermaye sahibine bağlı bir yönetici grubunu oluşmasını sağlamıştır. Bu profesyonel yöneticiler, üretim sürecindeki denetimi ele almışlardır (Keskin vd., 2016).

Üretim yönteminin dönüşümü ve yöneticilerin verimliliği arttırmak üzere yeni yöntemler arayışı, birbirini takip eden bir neden sonuç ilişkisi içerisinde. Fabrika, üretimdeki maliyet sorunlarını aşmak üzere örgütlenmenin dağınıklığını gidermek üzere gelişmiştir. Üretimin bir örgütlenme çatısı altında toplanması, yeni maliyet sorunlarının tanımlanarak etkinlik ve verimliliği sağlayacak yeni çözümler üzerine düşünülmesini gerektirmiştir. Bu gerekliliğe yönelik olarak fabrika içerisindeki iş gücünün örgütlenmesi ve denetlenmesi birincil önem taşımaktadır. Söz edilen yönetim faaliyetinin yerine getirilmesi iş gücünden ayrı bir yönetici kesimin işlevidir. İşletme yönetimi disiplininin incelediği yönetme ve örgütlenme faaliyeti bu sınırlar içerisinde doğmuştur.

2. İŞLETME YÖNETİMİNİN DİSİPLİNLEŞMESİ

İşletme yönetimi disiplini, tarihsel gelişmelerin sonuçlarıyla gelişmişse de modern bilgi bütününü sağlamadan önce var olan belirli kaynakların disiplinin düşünsel temelinde yeri vardır. Ökonomi, muhasebe ve ticaret, kameralizm ve iktisat disiplini besleyen kaynaklar olmuştur. Sanayi sonrası bir örgüt biçimi olarak işletmelerin -yönetim ve örgütlenme sorunlarının- akademik araştırmalara konu edilmesi öncesinde, bu alanda baskın olan iktisat bilimi, fiyat, faiz, para, konjunktür, değer ve ekonomi politikalarına dair konuları ilgi alanına almış ve ekonomi alanında uzun yıllar egemenliğini sürdüren tek kol olmuştur. Ekonomik birim olarak işletmenin incelenmesi ise sonraki yakın tarihli sürecin bir ürünüdür (Isaac, 1956). Bu ürünün farklı bilgi alanlarından beslenen kökleri bulunmaktadır. Ökonomi, muhasebe ve ticaret, kameralizm ve iktisat, işletme yönetimi disiplininin fabrika üretiminin yönetme ve örgütlenme sorununa yönelmesinden önce üzerinde yükseldiği bilgi alanlarıdır. Disiplinin gelişiminde katkısı olan bilgi birikimi ele alınırken kendi kimliğini oluşturma süreci üç model ülke üzerinden görülebilir. Almanya, nispeten ona yakın bir öğretim mantığı olan Fransa ve daha uzak olan ABD öğretiminin ele alınması, disiplinin kurumsal yapılanması ve içeriğiyle yönetim perspektifini ortaya koymada katkı sunmaktadır.

2.1. Disipliner Köken: Ökonomi, Muhasebe ve Ticaret, Kameralizm, İktisat

İşletme yönetimi ve diğer ekonomik incelemeler için temel olarak görülen Eski Yunan'da ev yönetimi, Orta Çağ'da ve daha sonraki yüzyıllarda ticari gelişmelerin, işletmelerin yönetiminin, muhasebe konularının ve daha birçok alanın konusuna dâhil edilmiştir. Ev yönetimi anlamına gelen *oikonomia*, tüm ekonomik faaliyetlerin çekirdeği ve işletmelerin ilk biçimi olarak ele alınır (Tokay, 1965). Bu konuda Xenophon'un (M.Ö. 430-354) *Oikonomikos* (Ev Yönetimi) adlı eseri ilk kaynaklardandır. Yazara göre, iyi bir yönetici, "masraflara nazaran fazlayı temin etmek" yükümlülüğünü yerine getirendir. Bunun için varlık ve mal mülk yeterli değildir; çeşitli üretim araçlarını kullanabilmek önemlidir. Xenophon'un eserinde "her nevi ev idaresinde kullanılan şeyin kullanma tarzını iyi bilme" vurgusu yapılır (Isaac, 1956). İşletmenin beslendiği köklerden biri olarak ekonominin iş yapma biçimi ve teknik üzerinden tanımlanması dikkat çekicidir. Diğer taraftan gider-gelir oranlaması, hanevi geçindirmeye yönelik yöneticiye yüklenen bir görevdir.

Oikonomike adlı başka bir eser de Aristo'ya atfolunmaktadır. Bu eserde tarım yüceltilerek ekonominin en iyi şekli olduğu söylenmektedir. Bu şekildeki ekonomik faaliyetin ticarete ve sanayide olduğu gibi insanların iradeleri dışında hiçbir şey talep etmediği ifade edilmektedir. Aristo'nun bu eserinde ekonomik prensip olarak giderlerin gelirleri geçmemesi benimsenirken iktisat alanı dört alt alana ayrılarak incelenmiştir (Isaac, 1956, s. 19-20): "1. Oikonomia basilike: devlet iktisadı veya milli iktisat 2. Oikonomia satrapike: vilayet iktisadı 3. Oikonomia politike: belediye iktisadı 4. Oikonomia idiotike: hususi iktisat (işletme iktisadı)". Ökonomi bilgisi, ev yönetimi ve ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik ekonomi bilgisine karşılık gelmekte, kaynaklarda bunun için gelirlerin giderlerden fazlalığı amacına dikkat çekilmektedir.

İşletme yönetimi disiplininin kökenine ilişkin başka bir bilgi kaynağı ise muhasebedir. 14., 15. ve 16. Yüzyıllarda muhasebeye ait pratik konuları, belirli kentler ve ülkeler bakımından inceleyen bazı eserler verilmiştir. Bu eserler, problemlerin bilimsel şekilde ortaya konulması kaygısından çok pratiğe yönelik yazılmışlardır. Bununla birlikte söz edilen eserler, ileride daha olgunlaşmış eserlerin yazılması için işletme bilgisi açısından önem taşımışlardır. Muhasebe ve ticaret tekniğine ait 17. yüzyılın ortalarına kadar var olan yegâne kaynaklardır (Keskinoğlu, 1974). Ticaret ve muhasebe bilgisinin üzerine yazılan eserlerin erken döneminde tekniğin ön planda

olduğu görülmektedir. Ticaret kapitalizmi evresine rastlayan eserlerde ise daha çok artan ticari ilişkiler ve ticaret işletmeler konu alınmıştır.

Disipline dair köken bilgisi veren başka bir kaynak ise kameralizmdir. Kameralizmin 18. yüzyılda kurumsallaşması, Eski Yunan'daki temelinden gelen polis bilimi, merkantilizm ve ekonomi birikiminin birleşimi üzerine olmuştur (Garner, 2005, akt. Çiner, 2009). Başka bir yazar tarafından bu üçlü birleşim şöyle ifade edilmiştir: "1.En dar manada alınarak takriben "maliye" ilmine tekabül eden kısım, 2."İdare ilmi" (polizeiwissenschaft) yani devlete ait her türlü problemlerle ilgili kısım, 3. Her nevi işletmelere ait bilgilerden bahseden kısım." (Keskinoğlu, 1974, s. 19). Kameralizmin beslendiği polis/idare biliminin kamu yönetimi disiplinine, ekonomi/işletmelere ait bilgi alanının ise işletme disiplinine kaynak ettiği anlaşılmaktadır.

İşletmelere ait bilgi kapsamında kameralizmde, büyük prenlere ait çiftliklerin yönetimi önemli yer tutmuştur. Bunun yanında, özellikle ticaret işletmelerinin yönetimine yönelik bilgi içermektedir. Dönemin özelliği olarak ticaret kazancının devletin yararları ile ilişkilendirilmesi, kameralist işletmeleri bu alanın bilgisiyle ilgili kılmıştır. Bu bilginin yükseköğretim kurumlarında okutulan bir ders haline gelmesi de aynı zamanda gerçekleşmiştir (Keskinoğlu, 1974). 18. Yüzyılda Almanya'da okutulan kameral bilimler, (*kameralwissenschaften*) merkantilist fikirlerden esinlenen devletin, ekonomideki aktifliğinin, bazı işletmeleri elinde bulundurmasının bir sonucu olarak gelişmiştir. Gelir elde etmek üzere işletilen tarım ve orman işletmelerinde görevlendirilecek memurların bu kameral bilimlerin sağladığı bilgilerle donatılmış olmaları gerekmektedir (Ete, 1985).

19. Yüzyıl boyunca, idare ve ticaret hukuku bilgileri gelişme göstermiş ancak bu gelişme de kameralist bilgilerin iktisat alanına yönelmesi sonucunu doğurmuştur. İktisat alanında ise pratik ihtiyaçların ötesinde gelişen egemenliği, işletmelerin ayrıca inceleme konusu yapılmasına engel teşkil etmiştir (Keskinoğlu, 1974). Bu dönemde genel iktisat kuramı, farklı yönlerdeki fikirleri barındıracak şekilde gelişmiş ve iktisadi bilgi alanının tek temsilcisi olmuştur (Walb, akt. Tokay, 1949). Eski kameral bilimlerin yerine özellikle İngiliz iktisat biliminin şiddetli etkisi altında politik iktisat gelişmiştir. Kameral bilimlerin üç disiplininden yalnız maliye bilimi, daha önce kapsadığı vergi ve bütçe kısmına "devletin özel emlak ve işletmelerine ilişkin" konusunu da dâhil ederek varlığını sürdürebilmiştir. Özel iktisat bilgisi, politik iktisada evrilerek ekonomiyi özel surette değil genel bir biçimde yani toplum bakımından incelemeye başlamış ve ekonomik liberalizmden aldığı etkiyle gelişme göstermiştir. Devlet yönetiminin esaslarına ve iç siyasete dair olan siyasal bilgiler kısmı da yerini idare hukukuna bırakarak ortadan kalkmıştır (Ete, 1985).

İşletme disiplininin kökenine dair bilgi alanlarından ekonomi, kameralizmin içerisinde süren varlığını iktisat disiplininin baskınlığı sonucu yitirmiştir. İlerleyen zamanda özele yönelik bilgi kısmı, özellikle Avrupa'da iktisattan koparak gelişim göstermiştir. Disiplinin köken bilgisi içerisinde yer alan muhasebe ve ticaret bilgisi ise en parlak çağını 19. yüzyılın sonlarında hemen her yerde kurumsallaşmasıyla yaşamıştır. Günümüzde bu iki alan, ayrı ayrı yapılarak işletmenin alt disiplinleri olarak varlığını sürdürmektedir.

2.2. Disiplinin Kurumsallaşma Süreci

Farklı ülkelerin öğretim sistemlerinde işletme disiplininin kurumsallaşma süreci iki kategoride incelenebilir. Birincisi, işletme öğretiminin öncüleri sayılan Fransa, Almanya ve ABD'nin oluşturduğu gruptur. İkinci grup ise sayılan ülkelerin takipçileri olan ve işletme öğretiminde bu ülkelerin en az birinden yoğun bir şekilde etkilenen diğer Avrupa ülkeleri ve Japonya'dır (Amdam, 2007). Bu iki grupta yer alan ülkelerde disiplinin kurumsallaşması ve içeriği

homojen özellikte değildir; bununla birlikte birden çok ülkeden aynı ülkeye aktarım gerçekleşmiştir. Model alınan ülkeler arasında disiplinin gelişimi, tarihsel ve yerel özelliklerin belirleyiciliğinde Kıta Avrupası ve ABD arasındaki ayrımla ifade edilebilir. Üsdiken'in öz olarak nitelediği üzere bunlar, "bağlamsal işletme temelli" (*contextual firm based*) ve "bağlamsal olmayan yönetim temelli" (*acontextual management based*) olmak üzere iki mantık üzere gelişmişlerdir. Kıta Avrupası'nda hâkim olan ilk yaklaşımda işletme, bir bütün olarak ele alınır; işletmenin doğası, ekonomisi ve kurumsal çerçevesi bağlamında incelenir. Buna alternatif olarak ABD'yi temsil eden ikinci yaklaşım ise işletmenin genel fonksiyonlarına yönetsel bir yaklaşımdır; vurgu, yönetimin evrensel ve genel anlamı üzerinedir (Üsdiken, 2003).

Mühendislik, uygulamalı bilimler ve nicel konular üzerine temellendirilen Kıta Avrupası sistemi, odağını mesleki eğitime (*vocational training*) yöneltmiştir, Amerikan sisteminde öğretimin ana konusu ise genel yönetimdir (Warner, 1987). Genel yönetimi bu alanda ele almak Amerikan yaklaşımının ürünüdür. Yönetimin teknik işlevlerden biri olarak görüldüğü genel yönetim perspektifi, literatürdeki egemenliğini bu kaynaktan alır.

Dünyanın farklı yerlerinde 19. yüzyılın sonlarına doğru ticaret okullarının kurulmasıyla (Engwall vd., 2016) ticari bilgileri sistematikleştiren ve ekonomik amaçlı kuruluşları araştıran bir bilimin oluşmasıyla ilgilenilmiştir. Böylece iktisat yanında bir özel iktisat bilgisi olarak bu ticari bilgilerin kurumsallaşmasıyla işletme alanı oluşmaya başlamıştır (Ete, 1985). Ticaret öğretimi, farklı kurumsal yapılarla biçimlenmiş olsa da hem Avrupa ve Amerika hem de model alan ülkeler için temel oluşturmaktadır.

19. Yüzyılın sonundan II. Dünya Savaşı'na kadar olan süre, uluslararası bilgi alışverişinin olduğu bir dönemdir. İşletme öğretimi bakımından Amerika'nın Almanya ve Fransa üzerindeki etkisi ve iki ülkenin birbiri üzerindeki etkisi asgari düzeydedir; buna rağmen iki ülke, Avrupa'da diğer ülkeler için rol model olmuşlardır (Amdam, 2007). 19. Yüzyılın sonlarında Fransa ve Almanya'da devletin üniversite sisteminin dışında, diğer Avrupa ülkeleri için model oluşturacak yüksek ticaret okulları kurulmuştur. Fransa'dan farklı olarak Almanya'da bilimleşme ve akademikleşme iddiaları, işletme iktisadının (*betriebswirtschaftslehre*) ayrı bir disiplin olmasıyla sonuçlanmıştır. 1910'ların ortalarında ise ticaret okulları üniversitelere çevrilmiş ya da üniversitelerin içine dâhil edilmiştir (Üsdiken, 2004). Bu tarihlerden itibaren Fransa, Almanya ve Amerika gibi ülkelerde ticaretin bilimsel bir çalışma alanı olarak varlığından söz edilir olmuştur (Engwall vd., 2016).

Fransa'da bu okulların üniversite sistemi dışında gelişmesi, eğitimin 19. yüzyıldan itibaren ikili bir yapıda yürütülmesini getirmiştir. Bir yanda meslek edindiren üniversite fakülteleri, diğer yanda devlet, sanayi ve ticari teknik hizmetlerde yöneticiliğe hazırlayan yükseköğretim kurumları olan *grandes écoles* var olmuştur (Locke, 2006). 18. Yüzyılın ortalarından itibaren var olan ve Fransız istisnası olarak nitelenen *grandes écoles*'lerin çoğu, sonraki yüzyılda örgüt çalışmaları alanında üniversitelere göre daha merkezi bir rol oynamıştır (Blanchard, 2009). *Grandes écoles*'ler, 19. yüzyıl boyunca öncelikli olarak kamuda ve sonraları artan biçimde özel sektörde üst düzeyde görev alan kişileri yetiştirmiştir (Kipping vd., 2004). Bu okulların en önemlileri Fransız Devrimi ve Napolyon dönemi sırasında mühendislik okulu olarak kurulmuş ve matematik odaklı eğitim vermişlerdir. Üniversitelere benzer şekilde yönetimi ve mülkiyeti devlete ait olan okullar, savunma, sanayi, maliye gibi ilgili bakanlığın kontrolünde olmuştur. Diğer taraftan bu okullardan doğan ancak daha az prestijli olan ticaret okulları, devletin sisteminin dışında, ticaret ve sanayi odaları tarafından yönetilmiştir. Ayrıca bu *grandes écoles*'lerin öğretim programlarında

matematikten çok hukuk, muhasebe, ticari konular ve dile yer verilmiştir (Takagi ve Carl 2003, akt. Kipping vd., 2004).

Almanya’da ise *betriebswirtschaftslehre* (BWL) adını taşıyan disiplin, doğup gelişmesinde kurumsal zeminini bu ülkede kurulan yüksek ticaret okullarıyla (*handelshochschulen*) elde etmiştir (Fehling, 1925; Üsdiken, 2003). Fransa’daki gibi bu okulların da mühendislik eğitimi üzerine kurulu olanlar (*Technische Hochschulen*), işletmeyle ilgili olarak üretim teknolojileri gibi dersler vermişlerdir. Handelshochulen işletmenin bilimsel gelişimi odaklıdır (Schröter, 2005). Sanayinin taleplerini karşılama amacını aşan Alman *handelshochulen* okulları, devletin toplumun modernleştirilmesindeki aktif rolüyle ilgili bir misyon üstlenmiştir. İlk *handelshochulen*, Aachen ve Leipzig’te 1898 yılında kurulmuş ve Cologne’de 1901’de Berlin’de 1906’da kurulanlar onu takip etmiştir. Bu okullar teknik üniversite olarak tasarlanmışlardır (Locke, 1984, akt. Amdam, 2007). *Handelstechnik* bilim olma yolunda ilerlerken 1912 yılı civarında kendi kavramsal ve metodolojik çerçevesini oturtmaya başlamıştır. *Handelwissenschaft*, başlangıçta vurgusunu ticaret şirketlerine yöneltmiştir. Zamanla daha belirginleşen bir şekilde sanayi şirketleri ilgi odağı haline gelmiştir. Disiplinin bu aşamadaki yeni adı, iktisadın bütün ekonomiyi mercek altına almasının aksi bir çağrışımla *privatwirtschaftslehre/PWL* (özel girişimin bilimi) ya da *einzelwirtschaftslehre* (bireysel girişimin bilimi) olmuştur (Üsdiken, 2007). Özel iktisat bilgisi, işletmelerin ticari ve ekonomik boyutları üzerine eğilmiş, teknik ve üretim yanı mühendislere ve yüksek teknik okullara (*technische hochschulen*) kalmıştır. Bu ayırım, Alman işletmelerindeki ticari ve teknik müdürlükler arasında iş bölümüne dayalı yapıya da karşılık gelmektedir (Pieper, 1994, akt. Üsdiken, 2003).

İşletme iktisadının iktisattan koparak ayrı bir bilim olma sürecinde iktisat profesörlerince yöneltilen şiddetli eleştiriler, iktisadın genel refahla ilgilenirken *PWL*’nin iş dünyasının özel çıkarlarına yönelik olduğu, bu nedenle bilimsel nesnelliğe uygun olmadığı ve ayrı bir bilimsel kimlik taşıyamayacağı yönündedir. Öyle ki *PWL*, “kâr sağlamanın boş bir yolu” olarak değerlendirilmiştir. *PWL*’nin iktisadın teknik kısmını oluşturduğu da öne sürülmüştür. Buna karşılık disiplinin kurucularından E. Schmalenbach, *PWL*’nin yalnızca halkın ortak refahını artırmakla ilgilendiğini, şirket kârının bunu ölçmenin bir aracı olduğunu ifade etmiştir. Disiplinin işlevi, ticaret biliminde temel olan araştırmaları yapmaktır görüşündedir (Engwall vd., 2016; Locke 1984, akt. Üsdiken, 2003; Schmalenbach, akt. Üsdiken, 2007). Bütün bu tartışmalı sürecin ardından 1920’lerin başlarından itibaren *PWL*’nin içindeki *privat* sözcüğünün özel sektör için olma ve kâr sağlama yollarını öğretme anlamlarından sıyrılarak *betriebswirtschaftslehre* (işletme iktisadı) adını almıştır. Bu adla üniversiter sistemin içinde yer alması ve bilim olarak kabul edilmesi 1930’larda tamamlanmıştır (Fehling, 1926; Üsdiken, 2003). *Privat* yerini *betrieb* sözcüğünün alması, disiplinin tüm işletmeleri kapsamak üzere meşruiyet kazandığını göstermektedir.

Modern kapitalizm tarihinde Almanya gibi özel bir konumu olan ülkelerden bir diğeri Amerika’dır. Almanya ve Amerika, sanayi devriminin başarılı birer takipçileri olmuş ve İngiltere’yi yakalamanın avantajını elde ettikleri gibi dünya ekonomisinin liderliğini de üstlenmişlerdir. Bu iki ülke, sanayi devriminin ikinci aşamasına girmelerinden itibaren II. Dünya Savaşı sonrası döneme kadar yöneticilerin eğitimi üzerine kurumlar geliştirmeye önem vermişler ve özgün sistemler geliştirmişlerdir (Amdam, 1996). Farklı dönemlerde rol modelliği üstlenen iki ülkenin işletme öğretimi erken dönemlerde gelişkin seviyeye ulaşmıştır.

Amerikan geleneği, diğer ülkelerden oldukça az etkilenmiştir (Avdan Boyacıgiller ve Adler, 1991; Üsdiken ve Selekler, 2005). Eğitim süreci ilk aşamaları bakımından Almanya’ninkine

benzerlik göstermektedir. Temel fark, yöneticiliğin sektörden ve firmadan bağımsız görülmesi, meslek olarak algılanması ve bu mesleğin öğretiminin sağlandığı yer olarak da üniversitenin kabul edilmesindedir (Whitley, 1994, de Man 1995, akt. Üsdiken ve Selekler, 2005). Bu uygulamalar, bilimin işletme ve yönetim sorunlarına yöneltilmesi olarak nitelendirilmektedir (Chanlat, 1994, Üsdiken ve Selekler, 2005). Amerika’da üniversiteler, gelişmeleri yönlendiren ve bunları ülkenin işletmelerine aktaran bir boru hattı görevi üstlenmişlerdir. Avrupa’da üniversiteler bu rolden bağımsız gelişmiş, II. Dünya Savaşı sonrasında “yönetim açığı” teşhis edilene kadar Amerikan modeli işletmecilik eğitiminden uzak kalmıştır (Öz-Alp, 1972).

Philedelpia’da 1881 yılında kurulan Joseph Wharton isimli bir sanayici tarafından kurulan Wharthon Maliye ve İktisat Okulu, dünyanın ilk akademik işletme okulu olarak bilinmektedir (Sass, 1982, akt. Amdam, 1996). Onu, 1898 yılında kurulan California ve Chicago üniversiteleri takip etmiş ve 1908’de Harvard’ın içinde yer aldığı 1910’lu yıllara kadar bir dizi üniversite kurulmuştur (Schröter, 2005). 19. Yüzyıl boyunca giderek daha büyük ve karmaşık hale gelen işletme örgütleri, fabrika yönetimi için artan sayıda muhasebeci ve üretim yöneticisine ihtiyaç doğurmuştur. Üniversitelerin yanında 1820’lerden itibaren New York ve Boston gibi ticaret merkezlerinde kâr amaçlı eğitim veren okullar yayılmaya başlamıştır. 1850’lerden sonra her küçük şehirde en az bir okul bu türdendi ve 1893 yılına gelindiğinde ise bu okulların sayısı ülkenin farklı yerlerinde beş yüzü geçmiştir (Khurana, 2007).

Amerika’da I. Dünya Savaşı sonrası alanın adı “ticaret” (*commerce*) terimi yerini zamanla “işletme”ye (*business*) ve sonrasında ise “işletme yönetimi”ne (*business administration*) bırakmıştır. İşletme yönetimi (*business administration*) terimi Harvard School tarafından tanıtılmış, yönetim (*administration*) terimi ise ondan önce, Chicago Üniversitesi’nin kurulmasıyla (1902) kullanılmaya başlanmıştır (Engwall vd., 2016). Okulların isimleri açısından ilk zamanlarda en çok kullanılan terimler Maliye ve Ticaret Okulu ile Ticaret Okulu olmuştur. 1920’lerde ve 1930’ların başlarında ise İşletme ve Kamu Yönetimi Okulu ile İşletmecilik Okulu, sonraları İşletme Yönetimi Okulu kullanılmıştır. Bu adlandırmalar tarihsel pratikle, ekonomik hayatta önce ticaretin ve maliyenin var olması ve sanayileşmenin sonra gelişen bir aşama olmasıyla uyumludur. İşletme ve Kamu Yönetimi Okulu ifadesi ise işletme faaliyetlerinin yönetsel faaliyetler olarak algılanmaya başlaması ve böylece işletme okullarının özel sektör yanında devlet kurumlarına da eleman yetiştirmek görevini üstlenmesinin bir yansımasıdır (Öz-Alp, 1972). Bir akademik disiplin olarak inceleme konusunun başlangıçta, ticaret iken daha sonra işletmeye ve onun yönetimine evrildiği görülmektedir. Yönetim ise giderek genelleşerek önce kamuyla birlikte kullanım, sonraları işletme yönetimi çatısı altına kamuyu da alarak kurumsallaşmıştır.

Disiplinin kuruluş ve yapı incelemesinde işletmeye bütüncül perspektifle yaklaşan Kıta Avrupası öğretiminde işletmenin ekonomik ve ticari yönünün, ABD öğretiminde ise işlevlerin öne çıktığı anlaşılmaktadır. İşletme disiplininin yönetimi ele almasının ve genel bir anlayışa kavuşturmasının nedeni bu işlevlerden biri olarak incelemesidir. Yönetim işlevine genel perspektifli olma özelliğini kazandıran diğer yaklaşımlar olan örgüt içi ve davranışsal incelemeler de henüz disiplinin kuruluş aşamasında yerleşmeye başlamıştır.

Tablo 1: İşletme Yönetiminin Disiplinleşme Süreci

<i>Bilginin Kökeni</i>	<i>Ortaya Çıktığı Ülkeler</i>	<i>Baskın Perspektif</i>
Ökonomi	Model olanlar:	Kıta Avrupası: Mesleki uzmanlaşmaya dayalı, iş odaklı, tekil.
Muhasebeve Ticaret	Almanya, Fransa	
Kameralizm	A.B.D.	A.B.D: Genel yönetime dayalı, fonksiyon odaklı, bütüncül.
İktisat	Model alanlar: Diğer Avrupa ülkeleri, Japonya ve Türkiye	Model alanlar: 1950'lere kadar ağırlıklı Kıta Avrupası, 1950'ler sonrası ABD etkilenimi.

Kaynak: Tablo, metindeki tarihsel anlatının bütününden oluşturulmuştur.

3. İŞLETME YÖNETİMİNİN KAMUYLA İLİŞKİLENME ÖRNEĞİ OLARAK BİLİMSEL YÖNETİM YAKLAŞIMI

Tarihsel süreçte işletme çalışmalarında ticaret ve hesap işleri üzerine kurulan bilginin ilerleyen dönemlerde ağırlığının yönetme ve örgütlenmeye doğru kaydığı görülmektedir. Amerikan yaklaşımının egemenliğiyle disiplinde temel odağın üretimin ekonomisinden uzaklaşarak yönetme ve örgütlenme sorununa yöneldiği söylenebilir. Disiplin, görüş alanını somut inceleme nesnesinden soyut analiz birimine çekerek perspektifini genelleştirmiş ve kamuda da uygulanması tartışılan ve önerilen ilkeler geliştirmeye yönelmiştir. Geliştirilen yaklaşımlarda yönetim, *fabrika içi yönetim* (Bilimsel Yönetim Yaklaşımı, İnsan İlişkileri), *genel yönetim* (Klasik Örgüt Yaklaşımı), *örgüt* (Modern Örgüt Yaklaşımı) düzeyli olarak ele alınmıştır. Devlet, bu yaklaşımlarda temel inceleme nesnesi değilken “kamuda uygulanabilirlik” yaklaşımlarda yer alan bir çalışma sorusu olmuştur. Başka bir ifadeyle bilginin geliştirildiği yer piyasa kuruluşlarıyken geçerli kabul edilerek uygulama alanı bulduğu yer, bunun ötesine geçmiştir.

Uygulamanın bilgisinin elde edildiği ve genellemelere varıldığı bir yer olarak fabrikadan geliştirilen ilk yaklaşım Bilimsel Yönetim'dir. Yaklaşım, fabrika temelinde sanayi üretiminin hız kazandığı teknelci kapitalizm döneminde emek sürecini ve üretim örgütlenmesini koşullara uyarlayarak düzenlemeye ilişkindir (Zengin, 2011). Diğer adıyla Taylorizm, emek verimliliğini artırarak emeğin doğru olarak değerlendirilmesi ve üretimin teknelci örgütlenmesinde somut verimlilik artışını bir arada sağlama arayışındadır (Fişek, 2012). Bu amacı gerçekleştirmede insan unsurundan yola çıkan Taylor'un içinde bulunduğu kapitalist üretim koşullarını evrensel bir gerçeklik olarak algıladığını söylemek mümkündür (Şahin, 2011).

Yaklaşımın kurucu ismi Taylor, 1878 yılında lokomotif araçları ve demiryolu sistemleri üzerine uzmanlaşan Midvale Çelik Şirketi'nde çalışmaya başlar. İşçi olarak çalışmaya başladığı şirkette 6 yıl boyunca farklı pozisyonlarda görev alarak üretimin geliştirilmesine yönelik yapılabilecek gerekenler üzerine deneyimler edinir. Bilimsel Yönetim'in başlangıcı onun için, “çalışanlar araçlarıyla ne yapabilmeli?” sorusunun sınırını belirlemektir. Diğer bir deyişle çalışanın iş performansının en verimli yolunu oluşturmak amaçlanmaktadır (Wren ve Bedeian, 2009). Bu amaçla yönetici bakış açısıyla yaptığı gözlemler sonucunda yaşadığı dönemin koşulları (sanayinin gelişmişlik düzeyi ve pozitivist bilim anlayışı) altında “bilimsel” ilkelere ulaşmaya çalışmıştır.

Ortaya koyduğu ilkeler, pratiğe dayalı ve felsefi dayanaktan uzak bir bilim anlayışını yansıtmaktadır (Zengin, 2011).

20. Yüzyılın ilk yarısında Taylor, düşüncesini sanayicilere sunabilmek üzere çok sayıda kongreye katılmış, ilk kitabı *Shop Management*'ı 1903 yılında yayımlamıştır. 1908 yılında Harvard Business School, Taylor'un yaklaşımını modern yönetimin standardı olarak kabul etmiş ve ders programlarını bu eksende düzenlemiştir. Böylelikle yüzyılın ilk on yılında Bilimsel Yönetim, sanayi kesiminin hatırı sayılır desteğini almıştır. En çok satanlar listesine giren *The Principles of Scientific Management* adlı kitabı ise 1911 yılında yayımlanmıştır (Barley ve Kunda, 1992). Taylor, kitabına Roosevelt'in Beyaz Saray'da valilere hitap ettiği konuşmasındaki milli verimliliğe ulaşma yolunun milli kaynakların muhafazası olduğu referansı ile başlar (Taylor, 2018, s. 1-2): "Milli kaynaklarımızın muhafazası, daha büyük bir sorun olan milli verimlilikte birincildir. Ülkenin bütünü, kaynakların muhafazasının önemini anladığında büyük bir hareket olarak verimliliğin elde edilmesi ulaşılan bir amaç olacaktır. Ancak daha büyük bir sorun olan milli verimliliğin artırılması yeterince değerlendirilmemiştir."

Verimsizliğin nedenini işlerin geleneksel yöntemlerle yapılmasıyla açıklayan Taylor'a göre bu yöntemler, kişilere bağlı olma özelliğinden ötürü istikrarsızdır. Bu tespiti gözlem yoluyla kendi çalıştığı şirket başta olmak üzere örgütlerdeki işleyişi ve üretim süreçlerini inceleyerek ulaştırmıştır. Çözüm olarak önerdiği bilimsel yöntemin uygulanmasıyla üretimin sistematik hale getirilmesi ve yönetimin rasyonalizasyonu sağlanacaktır. Nihayetinde verimlilik artışına ulaşılabileceğini ortaya koyan Taylor, sorunu bir mühendis gibi ele alarak varsaydığı en ideal çözümü uygulamıştır (Öztaş, 2014). Ona göre milli verimlilik sorununu çözenin yolu, kalifiye insanları yetiştirecek sistemli bir iş birliği kurmaktır. Maksimum verimlilik için maksimum refaha ulaşmak, bunun içinse insan gücü, doğal kaynaklar, makine, bina gibi sermaye maliyetinin en aza düşürülmesi gerekmektedir (Taylor, 2011). Üretimi verimlileştirecek sistemin kurulmasıyla adeta ülke, tüm çarklarının kusursuz işlediği dev bir fabrikaya dönüşecektir. Nitekim fabrika üzerinden yapılan gözlemlerle saptanan sorunların milli bir mesele olarak ilan edilmesi bu düşünceyle ilişkilidir.

Taylor, kitabının yazılış amacından söz ederken evrensel geçerliliğe sahip bir yönetim yaklaşımı öngörmektedir. Seçilen örneklerin özellikle mühendisler, sanayi ve imalat kuruluşlarının yöneticileri ve bu kurumlarda çalışan herkese hitap edeceğine inanmaktadır. Bununla birlikte başka kurumlarda da bütün sosyal faaliyetlerde, evler, çiftlikler, büyük-küçük ticari işletmeler, kiliseler, hayır kurumları, üniversiteler ve devlet kurumları gibi birimlerde aynı ilkelerin etkin olarak uygulanabileceğinin kabul edileceğini varsaymaktadır (Taylor, 2011 ve Taylor, 2018). Yönetimi, "çalışanlardan ne yapmaları (iş ne kadar zamanda ve nasıl yapmaları) beklendiğini tam olarak belirlemek ve işlerin en verimli bir biçimde yerine getirilmesine nezaret etmek..." olarak tanımlayan Taylor tanımıyla planlama ve denetim işlevlerini temel almaktadır (Baransel, 1993). Yönetim, insanlara istediğini yaptırmak ve onun en iyi ve ucuz yol olduğunu görmektir (Taylor, 1974). Diğer bir deyişle yönetim, yöneticinin kafasında planlanan ve onu sonuca ulaştıran denetim sürecini kapsamaktadır.

Taylor fikirlerinin kamu yönetiminde uygulanabilirliğini öne sürmüştür. *Government Efficiency* adlı makalesinde verimliliği hayat tarzı olarak uygulayan birinin devlet görevinde yer almasının devletin tüm kademelerine verimliliğin girişi olacağını bir öneri olarak yazmıştır. Böylelikle bir kişinin üstlendiği günlük işlerinden başlayarak genele yayılan bilimsel çalışma sağlanacaktır (Taylor, 1916, akt. Haber, 1973). Bu fikirler, uygulamacılar tarafından karşılıksız bırakılmamış; Bilimsel Yönetim, 1900'lerin başında reformcular tarafından yolsuzluğu, rüşveti ve israfı azaltmanın yolu olarak görülmüştür (Tompkins, 2005).

1910'lu yıllarda Taylor'un fikirlerinin belediye düzeyinde uygulanmasını destekleyen çalışmalar yapılmış ve bu fikirleri uygulayan belediye başkanları olmuştur. Philadelphia şehrinin belediye başkanı, Taylor'u şehrin yönetiminde kamu işleriyle ilgili birimin başına getirmek istemiş; göreve Taylor'un önerisiyle Morris L. Cooke getirilmiştir. Fikirlerin kamuya uyarlanmasında standartlaştırma, gerçek temelli karar alma ve çalışma metotlarının geliştirilmesi vurgusu öne çıkmış; kamunun talebine cevap verebilirlik ve kurumun performansının ölçülmesi meseleleri üzerinde çalışılmıştır. Cooke'nin Bilimsel Yönetim uygulamalarından biri, kaldırım taşlarının döşenmesi ve karın yollardan temizlenmesinin daha etkili sağlanmasına ilişkindir (Tompkins, 2005). 1915 yılında Cooke, *Scientific Management of the Public Business* başlığıyla yayımladığı makalesine iş örgütlenmesinde Bilimsel Yönetim'e doğru sağlanan sistematik dönüşümün devlet işlerinde hâlâ gerçekleştirilememiş olduğu tespitiyle başlar. İşin her unsurunun bilimsel tanımlamasının yapılması, işçilerin seçimi ve eğitimi, bunun bilimsel yöntemle bir araya getirilmesi ve yönetimle çalışanın sorumluluğunun belirlenmesi olarak saydığı dört Bilimsel Yönetim ilkesini sanayide uygulandığı gibi devlet işlerinde de uygulanabileceğini ifade eder. İş yapma biçimi ve süreçleri için aynı doğrular geçerli olacaktır (Cooke, 1915).

Yaklaşımın kamu yönetimine aktarımında daha üst düzeyde ise en açık görüldüğü uygulamalardan biri, *President Taft's Commission on Economy and Efficiency* adlı reform önerilerinde bulunmak üzere oluşturulmuş komisyondur. Öneriler, bütçe ve merkezi denetimle ilgili (bütçenin mali bir araç değil plan olması, denetimde personelin verimliliği ve sonuç odaklılık gibi) olmuş ancak Kongre'de kabul görmemiştir. Wilson yönetiminde komisyon dağıtılmış yerini kongre ve devlet kurumlarında daha etkili olan *Bureau Efficiency* almıştır (Haber, 1973).

Taylor'un yaklaşımı, disiplinin kuramsal yaklaşımlardan biri olarak anılmakla birlikte esas olarak pratikte yaşanan sorunlara çözüm getirmek üzere sunulan bir reçetedir. İşin pratiği fabrika içinde yapılmaktadır. Bu yaklaşımın incelediği odak, fabrika içindeki işçi hareketidir. İşçi hareketini "bilimsel" metotlarla dönüştürme ve bunun sonucunda gerçekleşecek zincirleme bir dönüşümle verimlilik sağlanmak istenmektedir. Bu düşünme biçimi, Taylor'un yaşamının sonlarında ve ölümünden sonra kamuda uygulanabilirliği tartışmalarına da konu olmuştur. Kendisinden sonra gelen yaklaşımlar gibi Bilimsel Yönetim'de de özel sektörde bir ihtiyaç olarak gelişen bilgi, kamu yönetimine uyarlanmak istenmiştir. Oluşturulan ilkelerin bilimsellik varsayımı, yaklaşımı evrensellik düzeyinde algılamaya neden olsa da üzerinde geliştirildiği nesne ve yöneldiği amaçlar, kamu yönetimiyle örtüşmemektedir. Çalışan davranışını merkeze alarak yönetimi bir "iş yapma biçimi" olarak tanımlamak, bu yaklaşımın kamuda uygulanabilirliğini gündeme getirilmesini sağlamış ve işletme yönetimi disiplini kamu yönetimiyle ilişkili kılmıştır.

4. SONUÇ

İşletme yönetiminin akademik bir disiplin olarak gelişim süreci, bu sürece ön açan olgu ve düşünce birikimiyle ele alınmıştır. Tarihsel sürece ilişkin yürütülen tartışma, disiplinin inceleme nesnesinin ne olduğunu ve geliştiği koşullar içerisindeki özelliğini anlamaya yöneliktir. Nesnenin bütün içerisinde tanımlanmasıyla onu inceleyerek geliştirilen düşüncelerin sınırlarını görmek mümkün olmaktadır. Nesne, onu açıklayan kuramsal yaklaşımların varlık sebebini oluşturmaktadır. Bu inceleme, işletme yönetimi disiplinin nesne bakımından sanayileşme süreci sonrası verimlilik amaçlı piyasa kuruluşları üzerine yapılan çalışmalarla geliştiğini göstermiştir.

Üzerinde somut incelemeler yapılarak kuramsal yaklaşım geliştirilen üretim birimlerinin tarihselliği, üretim biçiminin yüzyıllar süren dönüşümünün ele alınmasıyla anlaşılabilir. Feodal

sistemin çözülerek ticaret kapitalizminin gelişimi, bu sürece geçiş aşamasıdır. Sanayileşme sonrası üretim yöntemi ve örgütlenmesinde gerçekleşen değişim ise inceleme nesnesinin tarihte görünmesini ifade eder. Sanayi devrimiyle başlatılan sanayi kapitalizminde dağınık üretim birimleri bir araya getirilerek tek merkezde toplanmış; üretim, farklı işlemlerin aynı yerde gerçekleştirilmesine olanak veren fabrikalarda yapılmaya başlamıştır. Fabrikanın birbirine bağlı makineler sistemi olarak gelişimi, üretimdeki maliyet sorunlarını örgütlenmenin yeniden düzenlemesiyle aşmaya yöneliktir. Üretim yöntemindeki dönüşüm, üretimin bütünsel bir şekilde örgütlenmesini getirmiştir. Bununla birlikte sürdürülen üretkenliği artırma, verimlilik sağlama ve kaynak israfını önleme amacı, fabrika içi yeniden örgütlenmeyle gerçekleştirilmek istenmiştir. Bu anlamda fabrika, iş gücünün denetimini sağlayarak örgütlenmesinin bir aracı olmuştur. Söz edilenler, disiplinin fabrika içinden gelişmesini sağlamıştır. Nesne tarihsel bütünde ortaya konulurken onu açıklayan yönetsel düşüncelerin sonraki yüzyılın ürünü olduğunu söylemek mümkündür.

Disiplinin doğuşunu sağlayan düşünsel faaliyetler, sanayileşmede ivmelenmenin bir yüzyıl sonra gerçekleştiği Amerika'da filizlenmiştir. Yöneticiliği sahiplikten ayıran dev şirketlerin yaygınlaşması ve fabrika içi yönetimle başlayan yaklaşımların gelişmesi bu ülkede ve tarihte gerçekleşmiştir. Piyasa örgütleri için yönetici yetiştirme ve bu örgütlerin yönetilmesindeki amaçları belirleyen yaklaşımların geliştirilmesi, işletme öğretiminin kurumsal yapısı ve disiplinler özelliğiyle ortaya çıkmasına yol açmıştır. Kurumsallaşmanın model olan ülkeler için 1950'li yıllara kadar özgün tartışmalarla ilerlediği görülmüştür.

Disiplinin yaklaşımlarını oluşturan ilk sistematik bilgi bütünü yine uygulamadan doğmuştur. Taylor'un fabrikada gözlem yoluyla yaptığı çıkarımlar, disiplinin ele aldığı ilk yaklaşımı oluşturmuştur. İşçilerin fabrika üretimindeki yerini alması, verimlilik artışı amacına yönelik süregelen arayışların bir başlangıcıdır: Fabrikadaki işçi nasıl yönetilirse en fazla verimlilik elde edilebilir? sorusu, işletme disiplininin kuruluş aşamasındaki yönetim perspektifinin oluşumunu işaret etmiştir.

En iyi tek yol ile teknik ve her yerde geçerli sayılan bilginin kamuda uygulanabilirliği akademik ve pratik çalışmalara konu edilmiştir. Ancak bu savla geliştirilen örgütsel verimlilik ölçekli yaklaşımlar, kamunun yönetsel gerçekliğini bütünüyle kavrama ihtiyacını karşılamamaktadır. Bu gerçeklik, toplumun tamamına yönelik amaçlılık, örgütsel yapı ve işleyişi kapsar. Toplumun örgütlenme ve yönetme bilgisini içeren kuram/yaklaşım ve yöntemlerin geliştirilmesi ise kamu yönetiminin kendi nesnesi üzerine yapılan çalışmalarla sağlanabilir.

YAZAR BEYANI

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Etik Kurul Onayı

Çalışma için etik kurul izni gerektiren veri toplama teknikleri kullanılmadığından etik kurul onayı gerektirmemektedir.

Yazar Katkıları

Yazar, çalışmayı tek başına gerçekleştirmiştir.

Çıkar Çatışması

Yazar veya üçüncü taraflar açısından çalışmadan kaynaklı çıkar çatışması yoktur.

Teşekkür

Doktora tez yazım sürecindeki katkısı için değerli danışman hocam Doç. Dr. Ozan ZENGİN'e teşekkür ederim.

KAYNAKÇA

- Aksu Kaya, E. (2012). *Emek süreçlerinde dönüşüm ve mühendis emeği*. Ankara: TMMOB.
- Amdam, R. P. (1996). Introduction. Ed. R. P. Amdam içinde *Management, Education and Competitiveness: Europe, Japan and the United States* (s. 1-18). Canada: Routledge.
- Amdam, R. P. (2007). Business education. Ed. G. Jones ve J. Zeitlin içinde *The Oxford Handbook of Business History* (s. 581-602). Oxford University Press.
- Avdan Boyacıgiller, N., & Adler, J. N. (1991). The parochial dinosaur: Organizational science in a global context. *Academy of Management Review*, 16(2), 262-290. <https://doi.org/10.2307/258862>
- Aydoğanoglu, E. (2011). *Emek sürecinin dönüşümü*. Ankara: Kültür Sanat-Sen Yayınları.
- Bakan, J. (2007). *Şirket: Kâr ve güç peşindeki patolojik kurum*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları
- Baransel, A. (1993). *Çağdaş yönetim düşüncesinin evrimi*. İstanbul: Avcıol Yayınları
- Barley, S., & Kunda, G. (1992). Design and devotion surges of rational and normative ideologies of control in discourse. *Administrative Science Quarterly*, 37(3), 363-399. <https://doi.org/10.2307/2393449>
- Beaud, M. (2018). *Kapitalizmin Tarihi 1500-2010*. Ankara: Yordam Kitap.
- Blanchard, M. (2009). From 'écoles supérieures de commerce' to 'management schools': transformations and continuity in French business schools. *European Journal of Education*, 44(4), 586-604. <https://doi.org/10.1111/j.1465-3435.2009.01403.x>

- Braverman, H. (2008). *Emek ve tekelci sermaye yirminci yüzyılda çalışmanın değersizleştirilmesi*. İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Chanlat, J. F. (1994). Francophone organizational analysis (1950-1990): An overview. *Organization Studies*, 15(1), 47-80. <https://doi.org/10.1177/0170840694015001>
- Cooke, M. L. (1915). Scientific management of public business. *The American Political Science Review*, 9(3), 488-495. <https://doi.org/10.2307/1946060>
- Çelik, A. (2019). *Tarihte emek gücü*. 1-29. https://www.researchgate.net/publication/336917670_Tarihte_Emek_Gucu
- Çetin, B., & Çevik, O. (2005). *İstatistiksel veriler ışığında Cumhuriyet dönemi şirketleşme tarihi*, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Çiner, C. U. (2009). Fransız yönetim düşüncesinin gelişimi: Polis biliminden örgüt bilimine. *Amme İdaresi Dergisi*, 42(1), 1-22.
- Ekiz, C. (2008). Türkiye’de tekelleşme ve rekabet yönetimi. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Engwall, L., Kipping M., & Üsdiken, B. (2016). *Defining management: business schools, consultants*. Media, Taylor&Francis. New York.
- Ete, M. (1985). Ülkemizde işletme ekonomisi bilim ve uygulamasının ilk yıllarına kısa bir bakış. *Türkiye’de İşletme Biliminin Öncülerine Armağan*, İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme İktisadi Enstitüsü, 30. Yıl Yayınları. 153-156.
- Fehling, A. W. (1925). Collegiate education for business in Germany. *The Journal of Political Economy*, 34(5), 545-596.
- Fişek, K. (2012). *Yönetim*. Ankara: Kilit Yayınları
- Haber, S. (1973). *Efficiency and uplift: Scientific management in the progressive era 1890-1920*. Midway Press. USA. 1973.
- Hobsbawm, E. (1984). Feodalizmden kapitalizme. Ed. Paul Sweezy içinde *Feodalizmden Kapitalizme Geçiş* (s. 172-179). İstanbul: Metis Yayınları.
- Hobsbawm, E. (2016). *Devrim çağı 1789-1848*. Ankara: Dost Kitabevi.
- İlıcak, A. (2003). Sherman antitröst yasasının ortaya çıkışı: Yanılsamalar ve gerçekler. [Uzmanlık Tezi]. Rekabet Kurumu.
- Isaac, A. (1956). *İşletme iktisadı*. İstanbul: Sermet Matbaası.
- Işık, S. (2011). Servetin yaygınlaştırılmasında çok ortaklı anonim şirketlerin yeri ve rolü. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Kazgan, H. (1991). *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e şirketleşme*. İstanbul: Töbank A.Ş. Yayınları
- Keskin, H., Akgün, A. E., & Koçoğlu, İ. (2016). *Örgüt teorisi*. Ankara: Nobel Yayıncılık
- Keskinoğlu, S. (1974). *Genel işletme ekonomisi dersleri*. İstanbul: İstanbul Matbaası.

- Khurana, R. (2007). *From higher aims to hired hands: The social transformation of American business schools and the unfulfilled promise of management as a profession*, Princeton University Press. Princeton.
- Kipping, M., Üsdiken, B., & Puig, N. (2004). Imitation, tension and hybridization: multiple Americanizations of management education in mediterrian Europe. *Journal of Management Inquiry*, 13(2), 98-108. 5 <https://doi.org/10.1177/1056492604265348>
- Landes, D. S. (1995). *Kapitalizmin doğuşu*. İstanbul: İnsan Yayınları
- Locke, R. R. (2006). Educational traditions and the development of business studies after 1945 (An Anglo-French-German comparison). *Business History*, 42(1), 84-103. <https://doi.org/10.1080/00076798800000005>
- Mooers, C. (1997). *Burjuva Avrupa'nın kuruluşu*. Ankara: Dost Kitabevi.
- Mucuk, İ. (1998). *Modern işletmecilik*. İstanbul: Türkmen Kitabevi.
- Öz-Alp, Ş. (1972). *Yeni gelişmeler karşısında işletme yöneticileri ve işletmecilik eğitimi*. Ankara: Eskişehir İTİA Yayınları.
- Özel Özcan, M. S. (2017). Örgüt ve yönetim teorilerinin evrimi. (Çev. Ed. Nail Öztaş) içinde *Kamu Yönetimini Tanımak* (s. 205-241) Ankara: Nobel Yayınları.
- Öztaş, N. (2014). *Yönetim*. Ankara: Otorite Yayınları.
- Sargut, A. S. (1998). İşletme yönetimi. *Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Sosyal Bilim* (77-95). Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayını.
- Schröter, H. G. (2005). *Americanization of the European economy*. The Netherlands: Springer Press.
- Şahin, Ç. E. (2011). *Beşerî sermaye ve insan kaynakları: Eleştirel bir yaklaşım*. Ankara: Tan Yayınları.
- Taşdelen, S. (2005). *Piyasa ekonomisinin yarış atları*. Ankara: ÜPV Yayınları.
- Taylor, F. W. (1974). Shop management. *Scientific Management*. USA: Greenwood Press. 17-207.
- Taylor, F. W. (2011). *Bilimsel yönetimin ilkeleri*. Adres Yayınları, Ankara.
- Taylor, F. W. (2018). *The Principles of scientific management*. CreateSpace Independent Publishing Platform. USA.
- Tezgel, O. (2010). Çağdaş fabrika sisteminin doğuşu ve günümüze kadar geçirdiği evreler. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Tokay, H. (1949). İşletme iktisadı ilminin gelişmesi. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 6(2), 327-340.
- Tompkins, J. R. (2005). *Organization theory and public management*. USA: Thomson Wadsworth Press.
- Türkcan, E. (2009). *Dünyada ve Türkiye'de bilim, teknoloji ve politika*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. İstanbul.

- Üsdiken, B. (2003). Türkiye’de iş yapmanın ve işletmenin akademikleştirilmesi, 1930- 1950. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 58(1), 119-147.
https://doi.org/10.1501/SBFder_0000001623
- Üsdiken, Behlül. (2004). Americanization of European Management Education in Historical and Comparative Perspective: A Symposium. *Journal of Management Inquiry*, 13(2), 87-89.
<https://doi.org/10.1177/1056492604265224>
- Üsdiken, B. (2007). Commentary: Management education between logics and locations. *Scandinavian Journal of Management*, 23(1), 84-94.
<https://doi.org/10.1016/j.scaman.2006.12.002>
- Üsdiken, B. ve Selekler, N. (2005). Türkiye’de işletme alanında eğitim ve araştırmanın erken dönemleri. *XIII. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi*. İstanbul. 261-276.
- Üşür, İ. (1988). Sanayi devrimi: bir devrim neyi anlatır? *İktisat Dergisi*, 287, 16- 27.
- Üşür, İ. (2005). Dünyada kapitalizmin tarihsel değişimi ve özelleştirme politikaları. *20. Yılında Türkiye’de Özelleştirme Gerçeği* (43-49). TMMOB Yay. Ankara.
- Warner, M. (1987). Industrialization, management education and training systems: A comparative analysis. *Journal of Managment Studies*, 24(1), 91-112.
<https://doi.org/10.1111/j.1467-6486.1987.tb00448.x>
- Wren, Daniel and Bedeian, Arthur G. (2009). *The evolution of management thought*. John Wiley&Sons Press. United States.
- Wolf, E. R. (2019). *Avrupa ve tarihsiz halklar*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Yılmaz, K. R. (2010). *Mahalle bakkalından küresel aktöre Arçelik: İşletme tarihine Marksist bir yaklaşım*. Sosyal Araştırmalar Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Yılmaz, Koray R. (2013). Alternatif kamusalın politik ekonomisi: Teorik bir tartışma olarak “genel olarak sermaye”den “genel olarak birliğe”. *Praksis*, 30-31, 257-274.
- Zengin, O. (2011). Verimlilik: Kuramsal bir çözümleme ve kamu yönetimi disiplini. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi.